

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 130.2 (100)

ПАМ'ЯТЬ ЯК ДОСВІД ЛЮДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ІСТОРІОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Ореста Лосик

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
o.losyk@yahoo.com*

Розглянуто становлення та еволюцію феномену пам'яті в західній культурно-цивілізаційній традиції. Досліджено історіософські, мовно-семантичні, соціальні особливості функціонування мнемонічних практик у класичній та некласичній парадигмах. З'ясовано, що пам'ять у контексті культурної тягlosti здатна як обтяжувати свободу автентичного самоздійснення (пасивна модель пам'ятання), так і оновлювати традиційні досвіди індивідуальної та колективної самоідентифікацій (активна модель пам'ятання). Обґрунтовано актуальну недостатність лише наративно-міметичних форм присутності минулого у сучасності. Проаналізовано переваги більш відкритої світоглядної рефлексії над успадкованими культурними канонами.

Ключові слова: мистецтво пам'яті, мнемонічні практики, культурний досвід, минуле, традиція

Культурний досвід людства в історіософському вимірі залишається невичерпним джерелом дослідницьких зацікавлень, зокрема для філософів та гуманітаріїв. Нарівні з фаховими спеціалізованими розвідками особливо цінним вважають міждисциплінарний підхід до аналізу минулого та особливостей його впливу на сучасність. У цьому контексті пам'ять як невід'ємний атрибут культурної самоідентифікації наділяють низкою важливих функцій, від способів виконання яких залежить присвоєння чи відкидання традицій, уповноваження чи заборона спогадів, активна чи пасивна історична свідомість тощо. Бібліографічні джерела, які використані у статті, належать до визнаних синкретичних спроб проінтерпретувати феномен пам'яті у його історичному триванні (Ф. Сйтс, Ч. Ріпа, Л. Стародубцева, Б. Шацька), натомість взаємозв'язок мнемонічних досвідів із культурним тлом некласичної парадигми у них окреслюють доволі схематично або вибірково. Мета статті – виокремити історіософські змісти, на яких ґрунтується культурна пам'ять людства, та проаналізувати специфіку їхньої дієвості в умовах сучасних світоглядних викликів.

Слово “пам'ять” належить до особливої групи означників, що “охоплює діяльність духу у найширшому сенсі та породжує численні асоціації” [2, с. 351]. Його семантична

структура відсилає до ментальної та свідомісної сфер людського буття й пов'язує мнемонічні процеси, з одного боку, зі знанням і працею думки, а з іншого, – з різноманітними емоціями та чуттєвістю. Унікальна важливість концепту “пам'яті-як-скарбниці” зафіксована у духовних – містичних, релігійних, етичних, філософських – досвідах усіх цивілізацій, а також вербальних та візуальних пам'ятках світового мистецтва [7].

Так, в образотворчості західної культури іконографічні зображення пам'яті втілені у фігурі Мнемозини – міфологічної титаніди, наділеної символічними атрибутами. Її родовід вже промовисто свідчить про непересічну роль і значення у космогонічній історії Всесвіту. Донька Урана і Гаї уособила в собі зв'язок небесного й земного, реального й потойбічного, універсального першопочатку й неминучого кінця. Від неї залежало набуття або втрата будь-якого досвіду, наявність якого надавала людському життю екзистенційної значущості, а культурним формам – історичності й часовості, тим більше, що Мнемозина була сестрою Хроноса. Вона також стала матір'ю дев'яти муз, народжених від самого Зевса. Це означало, що пам'ять не тільки збирає та зберігає знання, але й дарує творче натхнення для нової думки та свіжої уяви. У культурно-географічному контексті місцем сталого Мнемозини пам'яті вважали оазу в грецькій місцевості Беотія: біля гірської печери Трофонія, в якій провіщав оракул, брали початок два джерела. Вода з одного допомагала забути поверхові хвилювання й налаштувала почути про свою передбачену Мойрами неминучу долю й очікуваний, суджений прийдешній досвід. А запам'ятати його часто закодовані змісти можна було, напившись із другого струмка.

Зазвичай Мнемозину зображали як привабливу жінку середнього віку, бо саме тоді пам'ять працює найсильніше і є найміцнішою. Так твердив, зокрема, Аристотель [1, с. 162, 166]. Особливу увагу зосереджували на докладному оздобленні голови, адже вона – головне місце, де затримується знання та упорядковується емоційно-чуттєве сприйняття. Пам'ять вважали особливим й бажаним природним даром, тому Мнемозина тримала на голові скриньку з клейнотами. Часом це міг бути й вінок з ялівцю: адже ця рослина напрочуд стійка до шкідників й багаторічна (відповідно й добра вдячна пам'ять звільнена від “хробака” забуття, не червивіє і не старіє), ніколи не скидає листя (натяк на те, аби не позбутися згадок про отримані добродійства) і, до того ж, сік з її плодів допомагає покращувати запам'ятовування. Інколи Мнемозина мала два обличчя, які символізували її відкритість і на минуле, і на майбутнє. Чорний колір вбрання свідчить про сталість і незмінність. У руках пам'ять тримала перо і книжку, які вказували на її дієву практичну функціональність завдяки письму й читанню. Іноді, аби особливо наголосити на цінні вдячності, Мнемозина впевнено підносила гострий жезл, який алегорично нагадував про необхідність пам'ятати як про отримані ласки, так і про тих, кому вони завдячуються. З таких самих міркувань обабіч часто зображали чорного пса (уособлення вірності) або лева і/чи орла (хоч позбавлені розуму, та здатні до тривалої пам'яті про зазанане добро) [10, с. 308–310].

Залежно від мовних ареалів поширені ті чи ті значення, що пов'язані з осмисленням й трактуванням феномену пам'яті в культурній історії людства. До прикладу, романські мови наголошують на рухливому і непередбачуваному остаточно перебігу всього, що пригадується та піддається активному відбору між тими спогадами, яким варто “віддатися”, і тими, які призначені бути стертими з досвіду й забутими. Натомість у германських мовах “здатність опановувати та актуалізувати минуле” (Ж. Болак) зосереджується більше на старанному віднаходженні, а відтак, вдячному оберіганні “скарбів”, дарованих минулим.

У сім'ї індоєвропейських мов, зокрема тих найдавніших, "пам'ять" пов'язували передовсім із свідомим мисленням. Пам'ятати – означало зберігати, закріплювати, тобто завдяки розумовій діяльності відтворювати (пригадувати), підтримувати та передавати певний досвід. Віддавна "пам'ятати" характеризує стан потенціальних можливостей, який співзабезпечує здатність людини до існування як такого. Таку опірну функцію пам'ять набула ще в неісторичні часи. Так, уже первісні обряди використовували синкретичну символіку ритуальних пригадувань й сакральних ініціацій, аби періодично через церемонії пригадування та "другого народження" переходили з хронологічного (світського) часу у простір "вічного початку" й "вічного повторення", знову й знову через містериї відтворювати космогонічний колообіг реальності, єдність минулого й сучасного й місце людської істоти у величому сценарії чергового Відновлення Пра-Світу. Якщо, за М. Еліаде, розглядати міфологічну пам'ять як знання, то "той, хто здатен згадати себе, володіє більш цінною релігійно-магічною силою, аніж той, хто знає про походження речей [...]. Інакше кажучи, стає господарем своєї долі" [9, с. 89]. Незнання ритуалів, а також відлучення від участі у них означали тотальну світоглядну дезорієнтацію й неunikну – символічну та реальну – смерть, адже особа втрачала право *regressus ad uterum* ("повернення до першооснов"), тобто право до пам'яті, яка разом із забуттям давала можливості циклічно відновлювати й відроджувати сенси свого існування.

Згодом, уже на вищому щаблі цивілізаційного поступу, мнемоніка укріпилася й розвинулася в статусі мистецтва, необхідного для збереження та захисту життєвої дійсності. При цьому латинський світ виділяв визначальне й незамінне значення розумової діяльності: тяглість думки врівноважує і систематизує здобутий чи успадкований досвід. А грецький світ (про що свідчать, зокрема, епоси) увиразнює протилежний, не менш важливий чинник – експресивний запал. Пристрасть, навіть шал, протистоять забуттю, що уневажнює визнані цінності, а отже, є, як і розум, силою, що підтримує "суспільний порядок героїчного періоду та доби, що йому передувала" [2, с. 352].

Експресивність, яка супроводжує пам'ять, здатна ставати небезпечною для свого відважного носія. Він постійно повинен утримувати її в межах суспільно-культурних норм, адже поза ними ризикує цілковито втратити опанування над своїми спогадами. Сила людської думки чи чуттєвості – ніщо супроти неблаганної й всеосяжної могутності забуття. Шаленство опиратися йому в певний момент припиняє контролюватися впорядкованим культурним досвідом. Надмірність у непідкоренні забуттю перестає вважатися чеснотою мужності, адже "сила вже нічого не означає супроти нестями" [2, с. 353]. Без раціонально-логічного стримування необмежена сваволя пам'ятання переходить межі культурного буття, стає руйнівною і провадить до самознищення свого носія. Через свою надмірність вона перетворюється на те, проти чого повставала. Пам'ять без тям (нестямність) допроваджує до забуття. Тож лише зафіксований у традиціях досвід утримує свідомість і психіку від розгубленості, навіть паніки, перед надміром минулого, яке впливає на перебіг сучасності. Нехтування ним викривлює автентичність екзистенції, тому вже в досократівський період розпочали працю над скеруванням можливостей, які дарує пам'ять, у конструктивне евристичне русло.

На підставі лише трьох збережених історичних першоджерел можна відтворити початки пам'ятезнавчої традиції у західному світі. Вони містять фундаментальні відомості

про “невидиме мистецтво” (Ф. Сйтс), володіння яким до винайдення книгодрукування зумовлювало високу пошану й мало “життєво важливе значення” [3, с. 16]. Трактати невідомого автора (“Ad Herenium”), Цицерона (“De oratore”) та Квінтіліана (“Institutio oratoria”) є насамперед практичними методичними посібниками для досконалого оволодіння мнемонічною “гіннастикою”. Приклади та поради, подані в них, підтверджували або й спростовували численні покоління охочих до ораторського визнання риторами. Частина з цих вказівок актуальна і для сучасних промовців чи загалом для механічного зміцнення пам’яті як атрибуту фізичного існування особи. Але водночас наскрізним, навіть самозрозумілим, лейтмотивом згаданих класичних підручників було наголошування на тому, що без пам’яті культурне буття не можливе, а без мнемоніки не перетриває жоден досвід самоусвідомлення.

Філософські змісти прикладної користі від майстерно розвинутої пам’яті описують Платон та Аристотель. Вони обоє послуговують метафорою покритих воском дощечок, призначених для писання: подібно до відтисків, яке залишає на їхній поверхні стилос, чуттєве сприйняття є первинним вмістилищем “слідів” взаємодії людини з реальністю (природою) і дійсністю (культурою). Подальші інтерпретації феномену пам’яті обома мислителями відповідають відомим принципам їхніх учень.

Так, Платон переконаний, що, крім чуттєвої (минущої, тимчасової, поточної), існує ще так звана правдива, справжня пам’ять. Вона тривала і незмінна тому, що містить вроджені сліди-відбитки знань-споминів про ідеальний, вищий світ – нашу прабатьківщину й об’єкт тужливих прагнень повернутися в лоно абсолютної досконалості. Цінність риторики і мнемонічних практик, на його думку, полягає в тому, аби поживавлювати зусилля пригадування, тобто наближуватися до Істини, що є найбільшим щастям для людського розуму і душі. Пізнання у трактуванні античного класика є “відновленням знання, яке вже колись нам належало”, а пригадування має відношення до “усього, що ми в своїх розмовах, і ставлячи питання, й відповідаючи на них, немов позначаємо печаттю буття як такого” [5, с. 252–253]. “Пізнавати” для Платона означало насамперед “пригадувати”.

Своєю чергою, про мнемонічну теорію Аристотеля можемо скласти уявлення на підставі всього лише кількох проміжних згадок, що збереглися з його великої спадщини до наших днів. Одна з них – розвідка “Про пам’ять та пригадування” [1]. Міркування цього античного філософа активно використовували та інтерпретували відповідно до духу своєї епохи середньовічні схоласти Альберт Великий і Тома Аквінський. Роботу пам’яті, за Аристотелем, можна проілюструвати ланцюжком головних понять, які становлять його теорію знання: чуттєве сприйняття, уява, душа, інтелектуальне мислення. Емпірична реальність постачає душі набір “сирих” вражень, за допомогою уяви вони перетворюються на “образи”, які й стають матеріалом для інтелектуальної рефлексії, зокрема для запам’ятовування. Його результативність не є універсальною, а рівень тривалості залежить від психологічних чинників (віку, темпераменту тощо). Здатність запам’ятовувати притаманна й деяким тваринам, що свідчить про зв’язок мнемонічних процесів із фізіологічною чуттєвістю. Проте саме розум як специфічно людська ознака свідомого існування дає змогу осмислювати створені уявою образи: “Коли ми справді пам’ятаємо, то не можемо не вважати себе тими, хто пам’ятає, та забути про це. Тому що саме це і є пам’яттю – усвідомлення себе як того, хто пам’ятає” [1, с. 165]. То ж “пам’ятати” тотожне “мислити”. А “пригадувати” означає логічно впорядковані зусилля думки, спрямовані на “повернення знання чи відчуття, яке у нас вже було” [3, с. 51].

У Середньовіччі мистецтво пам'яті набуває нових характерних ознак, які були зумовлені світоглядними пріоритетами доби. М. Капелла, Алкуїн, Альберт Великий, Тома Аквінський, Бонкомпаньйо да Сінья знали вже згадані трактати античних авторів, але цитували та інтерпретували їх у призмі християнської історіософії. Хоч “у світі, який завоювали варвари, голоси ораторів змовкли” [3, с. 71], однак риторика і далі належала до системи семи вільних мистецтв (*artes liberales*). У їхній ієрархії вона посідала невисокий статус. Проте самій пам'яті відводили важливе значення в утримуванні моральної добродійності. Її освітньо-навчальна функція полягала у допомозі християнину “стати на стежку спогадів, нагадуючи про шляхи до небес та у пекло” [3, с. 99]. Релігійне тло наповнювало оперті на античну традицію та вдосконалену схоластами мнемонічні практики етичними змістами. Їх підсилювала потужна образотворчість готичної архітектури й скульптурної пластики. Пам'ять рухалася поміж так званих пам'ятних знаків (проникливості, доброти, жорстокості, хитрості, гордості, покори, страху, великодушності та ін.), а обов'язок її правильного використання полягав у моралізованому пригадуванні минулого, аби “чеснотливо передбачати майбутнє” [3, с. 82].

Класичні мнемотехніки цього часу слугували головно для плекання й поглиблення релігійної знаково-символічної образності. Пам'ять трактують насамперед як етичну категорію й складову частину чесноти розсудливості. Її призначення супроводжується моральним навантаженням, тому що вчить, як християнин повинен правильно втримувати себе у так званій схемі спасіння й не забувати про кару за гріхи.

Здатність пригадувати (риса, якою не володіють тварини) необхідно скеровувати у відповідне впорядковане русло запам'ятовування, на чому особливо наголошував Т. Аквінський. Майстерно розбудована середньовічна іконографія віддзеркалювала те, що спершу візуалізувалося “на безмежних просторах внутрішньої пам'яті” (Ф. Сйтс) у духовних інтенціях розумної та віруючої людини. У теологічній, зокрема схоластичній, інтерпретації відлунне аристотелівська традиція: пам'ять належить і чуттєвій, й інтелектуальній частинам душі. Перша допомагає запам'ятовувати за допомогою вродженої уяви, друга вимагає праці розуму і складнішої образності. Під кінець Середньовіччя відмінність між ними, на якій так сильно наголошували патристи, помітно згладжується, адже обидві необхідні людській природі, якою б слабкою вона не видавалася [6, с. 125–129].

У пізньосхоластичній дидактиці з'являється чимало нових трактатів (авторства Дж. Рагоне, Я. Публіція, Й. Ромберха, Т. Гарзоні та ін), призначених розвинути, скерувати і втримати мнемонічні здібності особи, яка прагнула зберігати добродієність. В умовах шоразу активнішого розвитку знання вміщені в них численні вказівки та правила продовжували винахідливо “християнізувати” відповідними метафорами відому з античності “тілесну” образність.

Так тривало доти, поки з початком Відродження пам'ять не отримала чергове нове трактування і знову не стала мнемотехнікою у звичному розумінні. Завдяки творчо-аналітичним пошукам Джотто, Данте й Петрарки вона наповнилася гуманістичними віяннями, які підсилювалися неоплатоністськими та пантеїстичними переконаннями. Людину наділяли божественною силою, можливості якої відображалися у всебічній активності розуму, зокрема через пам'ять. Це був інструмент для запам'ятовування й втримування величі Універсуму. Саму ж мнемоніку вважали не “даниною людській немочі”,

а способом більш “піднесених” взаємодій особи (мікрокосму) зі Світом (макрокосмом) [3, с. 198]. Особливо концептуальними її втіленнями можна вважати проекти так званих театрів пам’яті. У них видозмінена класична вітрувіанська архітектоніка простору. До прикладу, у театрі Камілло передбачене місце лише для одного-двох глядачів, місце яких – на сцені. Семиярусний амфітеатр навколо заповнений детально продуманими магічними, містичними, міфологічними, астрологічними символами, що синкретично відображають стадії створення світу. Погляд того, хто заходить у театр, послідовно і плавно піднімається від нижчого до вищого рівнів, збуджує та підтримує працю думки і, як наслідок, “не тільки зберігає для нас речі, слова та мистецтва, які ми у ньому ховаємо, то ж їх можна віднайти тут кожного разу, як нам це стане потрібним, але й відкриває джерело справжньої мудрості, припадаючи до якого, ми досягаємо знання про речі завдяки їхнім причинам, а не через [їх] дії” (Дж. Камілло) [3, с. 183–184].

Проте “світ, де з’явилися друковані книги, зруйнував умови, за яких можливо володіти такою пам’яттю”, методологію якої випрацювали філософи минулих епох [3, с. 161]. Досі у характеристиках пам’яті переважали наголоси на її невловимості, непідкореності, нелюдському (божественному) походженні й ніколи не вичерпаному освоєнні. Доба Модерну заповзялася підважити ці уявлення, у результаті чого загадкове *ars memoriae* зникло.

Некласична світоглядна парадигма розпочала множити різні варіанти інтерпретації пам’яті вже в умовах зростаючої секуляризації, індивідуалізму, нових наукових відкриттів та культурних досвідів. Науково-технічний прогрес зміцнив переконання людини у здатності й необхідності “оволодіти” світом за допомогою об’єктивних знань. Незважаючи на художньо-мистецьке підґрунтя мнемоніки, її треба було скерувати у практичне удосконалене русло, а при цьому не відкидаючи цінного значення уяви. Ф. Бекон, Р. Декарт і Г. Ляйбніц реформували мистецтво пам’яті так, аби воно “правильно” допомагало природознавчим і філософським дослідженням.

Ф. Єйтс присвячує пам’яті доби Нового часу лише один невеликий розділ [3, с. 454–479], а про дальші історичні етапи розвитку цього явища в її ґрунтовній монографії вже не йдеться. Дослідниця вважала, що, як мистецька традиція, мнемоніка осягла найвищого становлення у класичний період, згодом із приходом парадигми модерного знання й світорозуміння не просто трансформувалася в інші свої різновиди, а втратила актуальність, навіть зникла. Пам’ять, однак, продовжувала перебувати у призмі інтелектуальних, зокрема науково-філософських зацікавлень великої кількості вчених останніх двох століть (А. Бергсон, Р. Інгарден, Ф. Ніцше, З. Фройд, М. Гайдегер, П. Рікер та ін.). Вона ставала більш чи менш важливим складником їхніх провідних ідей, рідше – предметом окремих спеціалізованих розвідок.

Історіософські контексти, які створює та в які включена пам’ять, можна розглядати як цінний джерельний матеріал для міждисциплінарних досліджень. Адже семіотичні контексти, які формує один із “нервових вузлів нашої цивілізації” (Ф. Єйтс), мають безпосереднє відношення до багатьох процесів людського буття, зокрема індивідуальної та колективної ідентифікації. Як засвідчують спеціалізовані розвідки чи хоч би стрічки щоденних новин, множення новітніх форм тотожностей та їхня боротьба за самоствердження супроводжуються низкою проблематичних дилем, на які годі знайти об’єктивну й універсальну, як раніше, відповідь: чи прагнення бути собою є вродженим або набутим? Які

вибори залежать від свободи і прав людини? Навіщо втримувати добровільну солідарність з іншими? З чого складається автентичність? Як трактувати спільну успадковану традицію? Коли звичка перешкоджає самовизначенню?..

Цей далеко не вичерпний відкритий перелік безпосередньо чи опосередковано й дедалі більш регулярно турбує щоразу більшу частину людства. У навколишньому для нас все більш роз'єднаному й несталому світі пам'ять продовжує виконувати функцію посередниці між минулим, теперішнім та майбутнім. Вона стає важливою з'єднувальною ланкою у порушених взаємозв'язках між культурними викликами сьогодення, вже здобутими досвідами та ще нереалізованими сподіваннями.

Розгляньмо дієвість цієї тези на прикладі двох моделей інтерпретації пам'яті як культурного явища, соціальної практики, психічно-ментального стану та умов світорозуміння.

Перша модель трактує пам'ять як похідне явище панівного культурного тла. Вона виконує пасивну функцію, адже повністю відповідає світоглядним нормам, звичаям, ідеалам свого часу, вбирає й віддзеркалює лише “уповноважений” досвід. Пам'ять, підпорядкована культурній традиції, втримує суспільний організм у більш визначеному й сталому ідейно-значеннєвому контексті. Відомими є символи та змісти, які бажано й необхідно повсякчас відтворювати, а сучасність постає як закономірний наслідок і правомірна наступниця минулих досвідів, продовжуючи їх насамперед для того, аби успадковували їх майбутні покоління. Така форма пам'ятання неохоча до інновацій, а надто до гострих і різких змін чи переосмислень. Вона спрямована на зберігання й утримування, закорінення та плекання – і це справді великою мірою забезпечує можливість колективних соціально-культурних ідентифікацій та формує історичну свідомість спільноти (як сукупності знань про минуле та практик, що його увіковічують).

Незворотна часова лінеарність структурує досвід близького чи далекого, особистого чи спільного минулого за принципом пов'язаності чи навіть спорідненості з поточною актуальністю. Так звана прихильність до минулого відчутна і в зацікавленні історією, її популяризації, а навіть у заохоченні “витратити гроші на відбудову пам'яток”, хоча при цьому “просто може свідчити про бажання зробити сучасне довкілля красивішим” [8, с. 105–107]. Тяглість зв'язку з минулим дає впевненість і відкритість до майбутнього, яке ще краще продовжить втілювати і зберігати традиційні світоглядні настанови.

Однак пам'ять у контексті культурної тягlosti не є одноманітною і, як здавалося б, вичерпно передбаченою. Нерідко уявлення про минуле та шана, що віддається йому, перероджуються у прагнення повернутися назад – у часи, що передують сучасності як такі. На протигагу сьогоденню, вони постають своєрідною “Аркадією” можливостей та цінностей, що у теперішності заперечуються, втрачаються й не здійснюються. Таке ретроспективне тяжіння супроводжується не чітким, конкретним, вимірним, об'єктивним відчуттям часу, який усталює та організовує взаємодії у культурному життєвому просторі, а суб'єктивним, приватним, особистим, що підпорядковує собі дати й години. Подібний ескапізм заперечує лінарний процесуальний зв'язок минулого й сучасного, адже протиставляє їх саме і тільки на користь того, що не є “теперішнім”. Ця категоричність впливає і на бачення майбутнього – як перспективної імовірності втілити, відродити, повторити минулі досвіди або, можливо, породити геть нові, аби лише вони не продовжували й не повторювали наявні, поточні, сьогоденні.

Несприйняття сучасності – це також наслідок певних досвідів, не обов'язково індивідуальних. Якщо культурний канон віддає перевагу безрефлексійній, застиглій, примусовій присутності минулого в теперішньому, то, зрозуміло, переважатимуть відповідні форми праці пам'яті: пасивні, неохочі або й ворожі до мінливості інтерпретацій, дедалі більш відчужені та замкнуті на зовнішні впливи. У наш час подібна консервативність здатна втримуватися лише недемократичними засобами. Більше того, для її носіїв (серед них можуть бути представники різних поколінь) зростає майже неминучий ризик викривлення змістів своїх автентичних, неповторних і самобутніх буттів, свободи самоствердження, свідомого вибору й відповідальності. Їхні життєві долі – це сировина для спільного культивування вихолощених, але обов'язкових ритуалів. Слепе призвичаєння до них нічим не гірше від симуляцій, що тішать себе переконаннями про внутрішню опірність пануючим культурам.

Друга модель розглядає культуру як феномен пам'яті. У ній зберігаються фундаментальні опори індивідуального чи спільного людського буття (наступництво, традиція, належність, закоріненість), але змінюється сама світоглядна призма трактування минулого, його впливу на теперішність тощо. Формування культурного досвіду позбавляється надмірної присутності ідейного спадку попередніх поколінь (родин, співвітчизників). Адже часто він обтяжує, стримує або й викривлює способи адекватного світорозуміння – такого, яке б відповідало актуальним викликам та, ще більшою мірою, автентичним потребам неповторного й вільного самоздійснення.

У пропонованій моделі заперечується не традиція як така, а надто знеособлене відтворення її складників. Замість спрощених, наперед даних і зобов'язальних взірців наслідування акцент кладеться на активну свідому й творчу рефлексію над необхідними ідентичності змістами. Культурні штампи і канонічні ритуали вимагають “покірної”, недієвої праці пам'яті, яка зосереджується на оберіганні й захисті меж власної “повноважності”, тим самим вгрузаючи у замкнутий кругообіг стереотипів. Чергове покоління носіїв пасивної форми пам'ятання байдужіє врешті до минулого взагалі, відчувається від традиції й у результаті знекорінюється, виснажується, розпоршується, гине.

Натомість якщо мнемонічні практики налаштовуються на відкритість і діалогічність, то оновлюється весь пласт культурного досвіду. Сучасне перестає бути заручником минулого, незалежно, чи мова про нащадків “переможених” чи “переможців”. Пам'ять, яка інтерпретує традицію, може також втрапити у новітню пастку так званої постмодернізації. Втікаючи від належності до будь-чого чи будь-кого, її носій неодмінно “розкришить” сам себе, бо вижити у позбавленій ціннісних опор і наповненій симулякрами дійсності неможливо. Однак якщо свобода пам'ятання підтримуватиме значущість культурної традиції, то, перефразовуючи Р. Козеллека, “простір досвіду” стане бажаним і необхідним доповненням для “горизонту очікувань”. Без взаємної співдії минулого й майбутнього повнота змістів сучасності завжди непевна, її поглине власна мінлива плінність.

Культурний досвід, який стає об'єктом конституювання пам'яті, отримує нове призначення – надавати традиції “друге” дихання, тим самим оновлюючи. Він показує “інше”, а одночасно визнане і присвоєне минуле, яке вже не сприймають як надокучливий тягар, а своєрідний архів із таємницями та несподіванками. Його нагромаджена колекція духовних і матеріальних скарбів далека від впорядкованості, як у тому випадку, коли

культурний канон чітко визначає відповідні знаки, образи й місця для пам'яті. У такому мнемонічному архіві багатство джерел відкрите до різноманітних інтерпретацій, які "виліковують" (за А. Варбургом) від нехтування власними чи погорджування чужими спадщинами [4, с. 21–22, 24]. На ґрунті множинності досвідів, які свідчать про неоднорідність минулого, пам'ять перестає бути лише наративно-міметичною формою однозначного й наперед відомого переказу усталених сюжетів та репрезентацій. Вона починає їх вибирати, поєднувати і змінювати задля того, аби культурне самоусвідомлення її носія ставало більш відповідальним, більш сміливим і більш незалежним.

Отож, історіософський вимір взаємозв'язку пам'яті та культури має тривалу традицію. Класична парадигма розглядала мнемонічні практики як допоміжні корисні знаряддя для відображення, скріплення й переказу панівних культурно-світоглядних орієнтирів відповідної історичної епохи. Некласична доба спростила феномен пам'яті як мистецтва, яким володіють обранці, однак натомість сприяла нарощуванню його нових змістів та значень. Пам'ять як досвід людської культури пропонує щонайменше дві – активну та пасивну – форми присутності минулого у сучасності, які були розглянуті вище. Невиправданим перебільшенням є різко їх протиставляти, а тим більше – віддавати перевагу лише одній. Вони повинні співіснувати на діалогічних засадах, адже кожна по-своєму сприяє формуванню тотожності особи та спільноти в просторі та часі й не один раз упродовж їхнього історичного буття оновлює успадковані чи створює нові досвіди, однаково цінні для культурної самобутності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аристотель. О памяти и припоминании / Аристотель // Вопросы философии. – 2004. – №7. – С. 161–168.
2. Болак Ж. Пам'ять/забуття // Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей; за ред. Б. Кассен ; [пер. з франц.]. – К. : Дух і Літера, 2009. – С. 351–362.
3. Йейтс Ф. Искусство памяти : монография / Ф. Йейтс ; [пер. с англ.]. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 480 с.
4. Лосик О. Візуалізація культури як феномену пам'яті (на прикладі концепції А. Варбурга) / О. Лосик // Вісник Черкаського університету. – 2009. – Вип. 170. – С. 16–25.
5. Платон. Федр / Платон // Діалоги. – Харків : Фоліо, 2008. – С. 293–339.
6. Содомора П. Терміносистема Святого Томи з Аквіну : монографія / П. Содомора. – Львів: Сполом, 2010. – С. 125–129.
7. Стародубцева Л. Мнемозина и Лета. Память и забвение в истории культуры : монография / Л. Стародубцева. – Харьков : Харьков. гос. акад. культуры, 2003. – 692 с.
8. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт / Б. Шацька ; [пер. з польс.]. – Чернівці : Книги-XXI, 2011. – 248 с.
9. Элиаде М. Аспекты мифа / М. Элиаде ; [пер. с франц.]. – М. : Академический проект, 2000. – 223 с.
10. Ripa C. Pamięć / C. Ripa // Ikonologia ; [tłum. z włos.]. – Kraków : Universitas, 2009. – S. 308–310.

MEMORY AS EXPERIENCE OF HUMAN CULTURE: HISTORIOSOPHICAL ASPECT

Oresta Losyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
o.losyk@yahoo.com*

The article deals with the formation and evolution of the phenomenon of memory in the Western cultural and civilizational traditions. Studies have been concentrated on historiosophical, linguistic and semantic, as well as social peculiarities of mnemonic practices in classical and nonclassical paradigms. The paper has demonstrated that memory in the context of cultural continuity is capable both to burden the freedom of authentic self-realization (passive model of remembering) and to update the traditional experiences of individual and collective self-identifications (active remembering model). It also has explained the current insufficiency of narrative-mimetic forms of the presence of the past in the contemporaneity. The advantages of more open worldview reflection over inherited cultural canons are analyzed.

Semantic structure of the word “memory” refers to the mental and conscious spheres of human life, linking mnemonic processes with the knowledge and work of thought, on the one hand, and on the other – with a variety of emotions and sensuality. Since old times “to remember” has described the state of potential opportunities which co-enables human’s ability to exist. To remember meant to preserve and fix in memory, to maintain, produce and transmit certain experiences through mental activity. This crucial function memory has acquired in non-historical times.

Later, at the higher level of civilizational progress, mnemonics strengthened and developed its status – it progressed to the art essential for preserving and protecting vital reality. The Latin world emphasised the key importance of mental activity: continuity of the thought balances and organizes acquired or inherited experience. The Greek world (as evidenced in epics) focuses on the opposite, but equally important factor – expressive ardor.

The classical paradigm viewed mnemonic practices as auxiliary useful tools for reflecting, binding and transferring cultural and worldview orientations of the corresponding historical period. Before the advent of the printing press, in the characteristics of memory predominated accents on its elusiveness, inflexibility, inhuman (divine) origin and inexhaustible exploration potential. Modern Era, starting from the Renaissance took to question these representations, which resulted in disappearing the enigmatic *ars memoriae*. Non-classical period simplified the phenomenon of memory, devoiding it of its former status as art available to the selected only. Instead, it contributed to adding new meanings and senses within increasing secularization, individualism, new scientific discoveries and cultural experiences.

In our increasingly fractious and unstable world, memory continues to serve as an intermediary between the past, present and future. It is an important connecting link in disturbed relationships between the cultural challenges of our time, already gained experiences and not yet accomplished expectations. Memory as the experience of human culture offers at least two – active and passive – forms of the presence of the past in the contemporaneity.

The first model treats memory as a derivative phenomenon from prevailing cultural background. It performs a passive function because it fully corresponds to worldview norms,

customs, ideals of its time, absorbs and reflects only “authorized” experience. Memory is a subject to the cultural tradition, it keeps the body of society in a determined and sustained ideological context. This form of remembrance is reluctant to innovations, not even speaking of sharp and sudden changes or reinterpretations. It is aimed at preserving and keeping, rooting and nurturing.

The second model views culture as a phenomenon of memory. It keeps fundamentals of individual or joint human existence (continuity, tradition, identity, enrootment), but what is changed is the worldview prism of interpretation of the past, with its impact on contemporaneity. Shaping of cultural experience gets rid of excessive presence of the ideological heritage of previous generations (family, fellow citizens). The suggested model is not against the tradition as such, but against impersonal treating of its ingredients. Instead of simplified, ready in advance and moralizing models of behavior, emphasis is placed on the active and conscious creative reflection over the senses necessary for identity. The cultural experience that becomes a subject to the constitution of memory, gets a new purpose: to give tradition a “second” breath, thereby updating it. It shows the “other” and at the same time the recognized and appropriated past, which is no longer perceived as a tiresome burden, but a kind of archive of secrets and surprises.

It is an exaggeration to contrast these two models of remembering, or what is worse – to prefer only one of them. They must co-exist on the basis of dialogue, because each in its own way contributes to the identity of individuals and communities.

Keywords: art of memory, mnemonic practices, cultural experience, past, tradition

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2016

Прийнята до друку 12.09.2016